

Internasjonale workshops

Foto: Hanne Bergseth, NHU

International Restoration Camp Kuldiga, Latvia, 29. juni-5. juli 2009

Vindusskodde (Baznica gate 28) og profilhøvel som passer til dekklisten til høyre. Høvelen er ny og laget av Jarle Hugstmyr (NHU), som var en av kurslærerne på workshopen.

Kuldiga by avholdt workshop for å øke kompetansen til de utøvende håndverkerne i byen. Denne gang var temaet dører, vinduer og vindusskodder, og det var med deltagere fra Finland, Danmark, Sverige, Latvia og Norge.

Fra Norge stilte Jarle Hugstmyr fra Norsk handverksutvikling - NHU og Per-Willy Færgestad som er prosjektleder i Riktig Restaurering Drøbak. Begge har tidligere vært benyttet som instruktører i opplæringsprosjektet i Kuldiga. I tillegg deltok to museumshåndverkere fra Norge, Gunnar Kjerland fra Hardanger Museum og Knut Johannessen fra Museumssenteret i Hordaland. Prosjektleder fra Kuldiga var Ilze Zarina.

Instruktører fra Kuldiga var konservator Juris Zviedrans og restaureringsmaler Edgars Raitums. Disse to sto ansvarlig for den praktiske gjennomføringen. Tilsammen var vi ca. 25 deltagere, som ble delt opp i 5 grupper. Byens ordfører Inga Ber-

zina åpnet workshopen, deretter hadde vi en guidet tur rundt i Kuldiga, før vi begynte på arbeidene.

Arbeider i Kalna gate.

Håndverkerne i Kuldiga hadde allerede holdt på en uke, og vinduer, karmen og skodder fra Baznica gate 28 var nesten ferdige. Vårt oppdrag var døren og overlysvinduet i Baznica gate 28. dør, overlysvindu, vinduer og skodder i Kalna gate 13, og et overlysvindu fra Jelgava gate 9. Vårt arbeidslokale var denne gang på sløydsalen/verkstedet til Kuldiga Yrkesskole. Sentralt og fint.

Kalnagate 13 i Kuldiga. Begge husene på bildet er fredet, og er med i et byoppussingsprosjekt, hvor fasader mot gaten med alle detaljer pusses opp.

I Baznica gate 28 hadde den tofløyede døren blitt kappet 3 cm, den hadde råteskader i bunnen og et sprukket speil. Det ble utført ganske omfattende reparasjonsarbeider, med innfelling av nye trestykker, for å få døren tilbake i god stand. I tillegg måtte karmen få ny terskel. Overlysvinduet var i bra stand. Det ble vasket og rensket. Senere ble det grunnet, og de gamle glassene ble kittet inn. Noen få glass måtte skjæres nye av gammelt glass. Overlysvinduet i Jelgava gate 9, hadde blitt demontert og var i svært dårlig forfatning, men nesten komplett. Flere av de formskårede srossene måtte kopieres. Vinduet hadde originalt hatt 8 innkittede småglass, men på et tidspunkt var srosseryggene blitt fjernet og ett helt stort glass montert i stedet. Blomsten i midten manglet, men ble kopiert fra et gammelt bilde og fra et tilsvarende vindu på et nabohus. Alt ble rensket og malt.

Overlysvindu i Jelgava gate 9

Døren i Kalna gate 13, før og etter.

Døren i Kalna gate 15, en tofløyet dør fra år 1780-1800 hadde blitt skjøtet ned 50-60 cm omkring år 1900, i forbindelse med gateregulering og fjerning av trapp. Døren var i dag ikke i bruk og var i teknisk god stand. Den ble målt opp, detaljer og endringer/utvikling ble registrert og døren ble skrapet, vasket og grunnet med linoljemaling. Overlysvinduet var også i god stand. Det ble demontert, vasket og grunnet. Husets vegger, vinduer, dør og belistning får nå tilbake farger fra husets tidlige periode. Huset er med i et prosjekt, hvor gateløpene skal få tilbake de gamle fargene. Dette er det første huset som pusses opp i Kalna gate og blir et utstillingsvindu for prosjektet.

Nymalt overlysvindu i Kalna gate 13.

Reparasjon av sprosserygg

Vindusrammene i Kalna gate 13 var stort sett i god forfatning. Noen løse sprosserygger ble erstattet og noen hjørnetapper måtte lages nye, med gode innfellingsteknikker, hvor minst mulig av det gamle ble fjernet.

Vindusskodder

Vindusskoddene i Kuldiga har opp igjennom tidene hatt forskjellig konstruksjon og utseende. De eldste er satt sammen av 2-3, brede, stående bord og har festet et liggende profilert smalt bord oppe og nede. De vertikale bordene er slisset inn i et notspor som stabiliserer kving, og bunn- og toppstykket er festet med en forlenget tapp, som er låst med kiler og treplugger. På nyere skodder er bordbredden smalere, men konstruksjonen er ganske lik. Vi så helt ferske eksempler hvor skruer hadde erstattet festetappen. Det finnes også noen få eksempler hvor skoddene er laget i ramtrestkonstruksjon, og vi fant et hus med inngratede (kileformede) labanker.

J. Hugstmyr og PW Færgestad finstuderte 50-60 forskjellige skodder (m/fotodokumentasjon), for å få et overblikk over tilstand, byggeskikk og konstruksjon. En del av disse bildene ble vist fram for de andre håndverkerne på workshopen, og kopier av alt ble levert til Kuldiga Bymuseum, hvor det nå blir bygget bygningsvernssenter.

Samling og demonstrasjon, glass og kitting

Underveis i workshopen hadde vi stadige samlinger rundt i de forskjellige gruppene, hvor valg av løsninger ble diskutert, og håndverkerne

fikk demonstrert bl.a. glasskjæring og innkitting av glass. I Kuldiga ser vi idag nesten bare glass innlistet med trelister. I forbindelse med de pågående restaureringsarbeidene, blir nå vindusglassene igjen kittet inn. Dette er teknikker Gunnar og Knut demonstrerte flere ganger. I løpet av uken ble det også holdt presentasjoner fra de andre nordiske byene, som fortalte om sine planer og pågående arbeider.

Vindusskodder til Baznica gate 28, grunnet.

Skraping av vindusskodder. På bildet: studenter fra Kuldiga.

Workshopen hadde mange deltagere og mye av arbeidene med skraping og maling ble utført i skolegården i fint sommervær.

Workshopen ble grundig dekket i lokalavisen „Kurzemnieks” og på lokal TV-stasjon. På avreisedagen fikk vi en guidet tur i Riga, hvor vi besøkte to forskjellige bydeler.

Kuldiga desember 2009

Etter at den Internasjonale Workshopen var ferdig, ble dører, vinduer og vindusskodder malt ferdig og montert. Kalna gate 15 fikk også ny trapp til hovedinngangen. Kalna gate 13 fikk reparert og malt fasaden på ettersommeren, med en tidligere fargesetting. Husfasadene i Kalna gate 15 og Baznica gate 28 skal males sommeren 2010.

Husene har blitt eksempler for byens program om restaurering av den gamle bykjernen i Kuldiga. I desember 2009 ble byens nye Bygningsvernsenter ved bymuseet åpnet. Arbeidene er finansiert med midler fra Norge, ved Utenriksdepartementet og Norway Grants.

Baznica gate 28, restaurert dør, vinduer og skodder.

Kalna gate 13, nyrestaurert dør, vinduer, skodder og vegg.

Nyrestaurert dør, vinduer og skodder i Kalna gate 15, Kuldiga.

Connecting Communities

Maihaugen, Lillehammer, 7.-11. oktober 2009

Europeiske øksedialekter var en praktisk workshop med dyktige tradisjonshåndverkere blant annet fra Roznov i Tsjekkia, Kuldiga i Latvia, Drøbak, Drangedal, Tinn Austbygd og Lillehammer. Foto: Hanne Bergseth, NHU.

Norsk handverksutvikling - NHU fikk i mai 2009 midler av Utenriksdepartementet og Riksantikvaren for å lage et seminar om europeiske øksedialekter med utgangspunkt i EØS-finansierte prosjekter der NHU er involvert som partner. Den 7.-11. oktober 2009 ble det internasjonale seminaret Europeiske øksedialekter gjennomført på Maihaugen, Lillehammer.

Europeiske øksedialekter var en praktisk workshop med dyktige tradisjonshåndverkere blant annet fra Roznov i Tsjekkia, Kuldiga i Latvia, Drøbak, Drangedal, Tinn Austbygd og Lillehammer. De hadde med seg eget skjærende verktøy og arbeidet både med økser og høvler. Under den praktiske delen av seminaret ble det satt fokus på likheter og forskjeller i håndverkerens arbeid, dialekter med hensyn til verktøy, bruk av verktøy og verktøyspor.

Hugging av firkantstokk. Foto: Hanne Bergseth, NHU.

Kursdeltagere i arbeid. Foto: Hanne Bergseth, NHU.

Under den praktiske delen av seminaret ble det arbeidet med gamle og delvis glemte metoder for å framstille ulike bygningsdeler. Vi kan gå ut fra at i hus fra før 1850 er alle deler bokstavelig talt håndlaget. Med utgangspunkt i den runde tømmerstokken eller i ukantede bord skåret på oppgangssag eller med håndsag ble laftestokker, bjelker, paneler og listverk formet med øks og høvel. Under øksedelen av seminaret var det gjennomgang av både tidlige huggeteknikker som spretteljing, og arbeidsmåter fra 17- og 1800-tallet. Ordet øksedialekter er ikke tilfeldig valgt. Bare i vårt eget land er det tildels store landsdelsvariasjoner i både i utformingen av øksene og i arbeidsmåte for å hugge/skante/ry, dvs. sletthogge en stokk eller bjelke. Derfor er det også morsomt og viktig å sammenligne med europeiske tradisjoner og reflektere over likheter og ulikheter.

Skottbenk

Seminaret tok også for seg bruk av skottbenk. Dette er en spesiell type "høvelbenk" som ble brukt av bygningsnekkere særlig på 1800-tallet,

for å kanthøvle lange bord. Spesielt for golvbord og paneler som skal passe nøyaktig sammen er skottbenken genial. Det finnes flere ulike høvler som er spesialtilpasset bruken av skottbenk - også de med lokale variasjoner og dialekter!

Lørdag var det teoretisk program med følgende temaer:

- Det internasjonale behovet for dyktige håndverkere i restaureringsarbeidet, ved Sjur Helseth, direktør for Riksantikvaren
- Gjennomgang av oppnådde mål for prosjektene i: Kuldiga, i Latvia, ved Annija Sturmane, Roznov, i Tsjekkia, ved Vaclav Mikucek, Drøbak i Norge, ved Thore Vestby og Per-Willy Færgestad samt Maihaugen, i Norge ved, Frank Larsen og Jørn Ulven.
- Refleksjoner fra håndverkernes ståsted, ved Hans Marumrud.
- Hva sitter vi igjen med etter deltagelse i EØS-prosjekter, ved Eivind Falk.

Bruk av skottbenk. Foto: Hanne Bergseth, NHU.

Foto: Hanne Bergseth, NHU.

Foto: Hanne Bergseth, NHU.

Internasjonal workshop Old building – new story Kuldiga, Latvia, 13.-17. september 2010

Fra Kuldiga Museum. Museets sidebygning, som vi ser på bildet ble åpnet som bygningsvernsenter i desember 2009.

Deltagere fra Finland, Estland, Latvia og Norge ankom mandag ettermiddag og møttes på bygningsvernsenteret ved Kuldiga Bymuseum. Tilsammen var vi 20 deltagere, hvorav fire håndverkere fra Drøbak. Prosjektleder i Drøbak, Per-Willy Færgestad var kurslærer under workshopen. Etter en hyggelig velkomst, fikk vi en gjennomgang av arbeidsuiken med prosjektleder i Kuldiga, Ilze Zarina. Hun fortalte videre om de pågående arbeidene i Kuldiga og om de videre planene. Etter denne orienteringen ble vi guidet rundt i Kuldiga og vist gjennomførte prosjekter, og prosjekter som var under arbeid og som vi skulle arbeide med under workshopen.

Siden 2006 har mye arbeid blitt gjennomført i Kuldiga. Byens ordfører og rådmann, samt byens plankontor med byarkitekten i spissen og Riks-

tikvarembetet har laget meget gode planer for å modernisere gamlebyen i Kuldiga, samtidig med at man meget bevisst ønsker byen inn på UNESCOs liste for verneverdige byer. Flere gater har blitt gravd opp, og fjernvarme, vann, avløp, elkabler og telefon/datakabler har blitt gravd ned, med stikkledninger inn til husene i gaten. Alle luftstrek skal ned i bakken, slik at ingen forstyrrende ledninger krysser gatene. Siden 2008 har det vært et nært samarbeid mellom Kuldiga og Drøbak, med Norsk handverksutvikling – NHU som prosjektkoordinator, gjennom håndverkerprosjektet Riktig Restaurering Drøbak – RRD. Norges EØS-avtale har gjennom EEA-Grants, gitt penger til flere prosjekter i Latvia, bl.a. Kuldiga. Det har bl.a. blitt bevilget penger til oppussing av Kuldiga bymuseum og til et bygningsvernsenter ved museet. Senteret ble åp-

net i desember 2009. Penger er også blitt bevilget til diverse restaureringsprosjekter i gamlebyen Kuldiga.

På vår byvandring ble vi vist rundt til forskjellige prosjekter som har blitt utført de siste årene. Etter at bygningsvernsenteret ble åpnet, har en rekke hus fått restaurert og malt sine flotte tofløyede ytterdører, samt vinduskarmer, rammer og skodder. Vindusglassene blir nå også kittet inn med linoljekitt, noe som ikke har vært i bruk på 60-80

år. Glassene har i denne perioden blitt montert "tørt" i kittfalsen og listet inn med tynne trekantlister i furu.

Nyoppussede dører i Kuldiga. Dørene ble reparert og malt på bymuseets bygningsvernsenter.

Kalna gate 15.

Kalna gate 13.

Alle gamlebyens hus har blitt oppmålt og tilstandsvurdert, og fargeprøver er tatt av alle hus i gamlebyen. Det er laget en plan for restaurering/tilbakeføring av alle husene i byen. Fargene som

husene nå blir malt i, er farger husene tidligere har hatt. Det blir bare benyttet linoljemaling på treverk og kalkmørtel og kalkmalinger på mur/pussede flater. To fredede hus i Kalna gate 13 og

15, har blitt valgt ut til å være forbilder for hvordan vernemyndighetene ønsker at resten av byen skal bli. På vår tur dukket det opp nymalte dører på hus innimellom, i nesten alle gater.

Vi fikk også se et inngangsparti i sveitserstil, som en av håndverkerne på kurset i Kuldiga forsiktig hadde demontert og bygget opp igjen med så mye originale deler som mulig. Nye fundamenter

Dette inngangspartiet i sveitserstil har blitt tatt helt ned. Nye fundamenter, sviller og bjelkelag har erstattet gammelt og råttent.

og nytt gulv hadde vært nødvendig og noen av stolpene måtte skjøtes ned, pga. råte. Videre var det en del utskårne detaljer som måtte lages nye etter mal av originaler. Gamle bilder av huset var også blitt brukt som dokumentasjon.

Tirsdagen startet opp på bygningsvernssenteret ved Kuldiga bymuseum, med organisering og inndeling av gruppene. Noen grupper startet opp med vindusrammer og vindusskodder som allerede

var hentet inn fra hus i byen. En annen gruppe ble sendt ut for å hente alle skoddene på huset i 1905 Gada gate 14. Skoddene var stort sett i svært god stand, men noen hadde fysiske skader og løse hengsler. Det var svært lite råteskader, ettersom skoddene står luftig. Råteskader forekom litt i det horisontale bunnstykket, hvor vann kan bli stående i notsporet.

Skodder fra 1905 Gada gate 14.

Ved bygningsvernssenteret, som har et verksted, var det utvendig satt opp et stort arbeidstelt, hvor det meste av arbeidet ble utført. I teltet var det satt opp flere arbeidsbord og passende verktøy var på plass. For mange av skoddene ble det å skrape eller børste bort gammel løs maling.

Ett av vinduene manglet også begge skoddene. Vi fikk tak i fine tettvokste brede furubord, slik at vi kunne lage nye skodder med samme oppbygning som de originale til de andre vinduene, med to brede stående bord. De originale skoddene hadde tykkelser som varierte fra 26 mm til 29mm, altså en tykkelse som vi også ser mye av i Norge i tiden med oppgangssager, i hovedsak før 1860. Kuldiga ligger ved den store elven Venta, og en mindre elv krysser gamlebyen, så vi må regne med at det har vært flere sager i området. I bunn og topp av skoddene var det horisontale endestykker, som samler de stående bordene i et notspor som er 12 mm bredt. En forlengelse av fjæren som står i notsporet, går på to steder (ca. i fjerdedelspunktet) igjennom bunn og toppstykket som en 6-7 cm bred tapp.

T.v. fasade 1905 Gadagate 14

Nytt bunnstykke til en helt ny skodde.

Tappen splittes i sidene og kiler blir slått inn for å stramme sammen delene. Til slutt borres det hull med naver, og kone rektangulære treplugger låser det hele fast. Det ble også holdt kurs i bruk av naver, et verktøy som vi ser er brukt overalt på vinduer, skodder og dører, men som ingen kjenner til eller er å oppdrive noe sted i dag. Ved bruk av kiler og treplugg er det ikke behov for lim i sammenføyningene. På den måten er det også lett å demontere emnene ved en senere reparasjon. På de gamle skoddene var kun de to brede bordene limt sammen.

Vi ble på tirsdag kveld invitert ut på besøk til et stort gods, Tasu Manor House, ca. en times biltur vest for Kuldiga. Store bygninger fra tyskdominert storhetstid på 1700-tallet, som nå var under restaurering. Etter omvisningen i hovedhus og sidebygning, ble vi servert deilig varm middag inne i en av de store stuene, hvor det var fyrt opp i den store peisen. Byggeskikken på dette godset og på husene i Kuldiga var svært like. Bygningene var bare mye større på godset.

På onsdagen ble det avholdt et seminar på formiddagen, hvor deltagere og prosjektledere fortalte om prosjekter og planer i egne land. Fra Norge informerte vi om Riktig Restaurering Drøbak - RRD og om det nye utvidede prosjektet Riktig Restaurering Akershus - RRA, hvor alle Follokommunene er invitert og om etableringen av et bygningsvernsenter ved Follo Museum i Drøbak. Vi fortalte videre om stor nasjonal satsning på videreutdanning av bygningshåndverkere innenfor restaureringsarbeid.

Arbeidene med vindusskodder og vindusrammer gikk på omgang, slik at håndverkerne kunne lære forskjellige teknikker på reparasjoner. Det ble også demonstrert høvling av profiler. Dette var det mange som ville prøve, og som hadde lite kunnskap om. Alle hadde kunnskap om at det var profiler på listverk og paneler, men det var liten kunnskap om hvordan dette arbeidet utføres. Færgestad hadde med seg 4 trehøvler med profiler som man finner igjen i Kuldiga. En av disse ble bl.a. benyttet for å høvle profil på bunn- og toppstykker til skoddene.

Til slutt ble skoddene grunnet med varm linolje og alle beslag fikk to strøk med rustbeskyttende blymønje. Blymønjen er giftig og effektiv, men anbefales ikke å bruke, da man ved senere arbeid vil frigjøre giftig støv. Det finnes andre gode erstatninger på markedet som er mer miljøvennlige og mindre helseskadelige. I løpet av disse dagene kom vi oss gjennom de arbeidene som var planlagt. De avsluttende malingsstrøk ville bli utført av de ansatte ved bygningsvernsenteret, og vindusrammer og skodder skulle monteres tilbake i husene i løpet av et par uker.

Lokalavisen i Kuldiga, Kurzemnieks, hadde fyldig dekning av workshopen. Tilstede under deler av workshopen var også lokalavisen i Drøbak, Akershus Amtstidende, som hadde bred dekning av hele samarbeidsprosjektet Drøbak/Kuldiga. Tilstede var også ordfører i Frogn (Drøbak), Thore Vestby, som hadde flere møter med Kuldigas ordfører Inga Berzina og administrasjonen, for å diskutere det videre samarbeidet mellom de to gamle byene som har så mye felles.

Workshopen ble avsluttet torsdag ettermiddag med oppsummering av de utførte arbeidene ved konservator Juris Zviedrans, leder ved bygningsvernsenteret Janis Mertens og kurslærer Per-Willy Færgestad.

DRØBAK

Drøbak ligger ved sjøen, der Oslofjorden er på det trangeste, ca. 30 km sør før Oslo. Det er ingen naturlig god havn i Drøbak og heller ingen elv, men allerede fra tidlig på 1600-tallet var Drøbak en viktig eksporthavn for tømmer til Europa.

Fra slutten av 1600-tallet begynner rike handelsborgere fra Kristiania (Oslo) å drive sine trelastforretninger fra Drøbak. Drøbak blir vinterhavn og nærmest forstad til Kristiania. Gjennom hele 1700-tallet er det Carlsen-dynastiet med Jacob og hans to sønner, Christen og Niels, som "driver" Drøbak. De har kontroll over nesten all eiendom og handel. Strandstedet vokser til ladested. Gjennom hele dette århundre bygges de fleste husene i gamle Drøbak, bl.a. Drøbak kirke og tre fredede hus.

De eldste husene har åstakskonstruksjoner, mens alle svaitakshusene med sperretak blir bygget i perioden 1740-1820. Fra 1820-årene bygges det små stuer på fjellet i ytterkanten av sentrum. Drøbak er dominert av trehus og panelarkitektur av høy kvalitet. Drøbak har en "selvgrodd" bystruktur, hvor hus og veier følger terrenget, og med ca. 2500 innbyggere på det meste.

Gamle Drøbak ble Antikvarisk Spesialområde i 1978 (revidert 2000), og har med sin bystruktur og store samling hus fra 1700-tallet, i alle år blitt sett på som svært viktig i nasjonal vernesammenheng.

KULDIGA

Kuldiga i Latvia ligger ca. 160 km rett vest for Riga. Gamlebyen ligger på bredden av elven Venta, 60 km inn i landet. Ved elvens utløp i havnebyen Ventspils hadde Kuldiga egen havn for større skip. Elven var farbar for skuter til Kuldiga fram til ca. år 1900. Kuldiga var hovedsete for provinsen Kurland og var med i Hansa-unionen fra 1368. Utover 16- og 1700-tallet hadde byen sin sterkeste vekst, og er i dag Baltikums eneste bevarte by fra denne perioden. Byggeskikken er vegger av stående tømmer som bindingsverk, med horisontalt slipptømmer mellom stolpene, som har notspor. Veggene er flathugde. Det er også en del murhus. Rundt år 1900 fikk mange trehus pusset fasade mot gaten. Takene har sperretak og ofte horisontale bord som taktro, og rød tegl. Bygningene er veldig intakte, da det nesten ikke har blitt utført vedlikehold i byen de siste 70-80 år. Ca. 2000 innbyggere i gamlebyen. Siden tusenårsskiftet har landets og byens administrasjon arbeidet iherdig med byens utviklings- og verneprogram. Landets medlemskap i EU i 2004, har gitt Kuldiga økonomiske bevilgninger til mange prosjekter, gjennom Norges EØS-avtale og EEA-Grants og Norway Grants. I 2003 kom gamle Kuldiga, elven og elvedalen med på UNESCOs vurderingsliste for verdens kulturarv. Siden 2006 har Norsk handverksutvikling – NHU hatt formelt samarbeid med Kuldiga, og siden 2008 har det gjennom Riktig Restaurering Drøbak – RRD vært praktisk utveksling av håndverkskunnskap, hvor håndverkere fra Kuldiga og Drøbak har deltatt og samarbeidet.

